

НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПУ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України стало найважливішим етапом в розвитку і зміцненні правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Проголошений в Конституції України принцип верховенства права виявився якісно новим підходом в регулюванні суспільних відносин, оскільки більша особа може сформуватися тільки в умовах, що забезпечують її права та законні інтереси.

Право є офіційно встановленим каталогом свободи особи. Право не створює, не породжує свободу, а лише фіксує її наявність в суспільстві і уводить механізм захисту інтересів особи¹.

Правова держава для виконання своєї основної функції — захисту і охорони прав та свобод громадян — повинна бути забезпечена системою процедур, механізмів, інститутів, які гарантують суб'єктивні права на підставі об'єктивного, заснованого на праві порядку державної діяльності².

Принципи права є тою базою, на якій побудована і діє уся система права. Якість законів і ефективність правового регулювання залежать від того, як в них розкриті і сформульовані принципи права.

Мета правової держави, як справедливо відзначила Лукашева, — «...забезпечення кордонів свободи індивіда, недопустимість порушення простору свободи, окресленого правом, заборона застосування насильницьких заходів, не заснованих на праві»³.

Тривалий час в літературі ведеться дискусія про природу принципів права. Якими категоріями вони є: суб'єктивними або об'єктивними? Чи слід їх розглядати як об'єктивний закон суспільства або йдеться про погляди і переконання людей, які діють в сфері правосуддя або які наділені правом законотворчості?

При розкритті природи принципів права слід спиратися на те, що вони за змістом є об'єктивними, оскільки відобра-

¹ Див.: Петрухин Н. Л. Свобода личности в уголовно-процессуальном принуждении. М., 1985. С. 9.

² Див.: Общая теория прав человека/Под ред. Е. А. Лукашевой. М., 1996. С. 74.

³ Общая теория прав человека. С. 70.

жають об'єктивні закономірності розвитку суспільних відносин, являючи собою об'єктивований прояв волі держави. За своєю формою принцип є категорією суб'єктивною, яка є проявом свідомої діяльності законодавця. Звідси випливає, що принципи права — це вихідні положення, які юридично фіксують об'єктивні закономірності суспільного життя. Будучи відображеними в законодавстві, правові принципи набувають регулюючого значення, діючи на свідомість людей, і виступають як відправні начала для дальшого розвитку законодавчої та правозастосовчої діяльності¹.

Проте щодо даного питання є інша думка. Так, І. Дімидов вважає, що «окремі принципальні ідеї, не знаходячи правового закріплення в правових нормах у виді спеціальних термінів або відповідних формулювань, все ж мають регулюючий вплив на правозастосовчу практику, у зв'язку з чим принципи не слід завжди ототожнювати з процесуальними нормами»².

На наш погляд, така думка є спорною. Як вже зазначалося, принципи права за своїм змістом є об'єктивними, виражають основний соціальний зміст відповідних правових норм і діяльності, що здійснюється на їх основі. Принципальні ідеї являють собою лише задум правової норми і не мають регулятивних властивостей. Ідея, одержавши закріплення в законі, автоматично набирає статус правового принципу і можливість мати регулюючий вплив у правозастосовчій практиці, набуваючи державно-владного характеру. У свою чергу, ніякі наукові ідеї, не одержавши закріплення в законі, не тільки не можуть регулювати правовідносини, а й не є принципами права.

Кримінально-процесуальна діяльність є важливою ланкою у забезпеченні законності і правопорядку в правовій державі. Кримінально-процесуальні принципи як основоположні засади розслідування злочинів і відправлення правосуддя в кримінальних справах відображають суспільні уявлення про справедливість в кримінальному процесі, про те, яким повинно бути провадження у кримінальних справах в цілому. Своє конкретне втілення принципи кримінального процесу знаходять в правових нормах, і тільки завдяки цьому вони набувають обов'язкової сили, характеру керівних положень для органів кримінальної юстиції. У зв'язку з цим принципи кримінального судочинства справедливо розглядаються як провідна ланка усієї системи кримінально-процесуальних гаран-

¹ Див.: Васильев А. М. Правовые категории. М., 1976. С. 222.

² Див.: Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А. Д. Бойкова. М., 1989. С. 136.

тій. Побудова кримінального судочинства тісно пов'язана із становищем особи в державі.

На жаль, в кримінально-процесуальній теорії не склалося єдиної думки щодо поняття принципів кримінально-процесуальної діяльності, що призводить до їх різного тлумачення і ускладнює побудову їх системи. Як правило, віднесення тих чи інших норм права до принципів кримінального процесу відбувається в залежності від суб'єктивних думок вчених. Автори по-різному обґрунтовують включення до системи кримінального судочинства різну кількість правових норм.

Це обумовлено тим, що у деяких випадках одні вчені-процесуалісти кілька однопорядкових правових вимог оголошують самостійними кримінально-процесуальними принципами; інші ж об'єднують в єдиний принцип різні за своїм процесуальним змістом положення.

При конструюванні системи принципів кримінального процесу не завжди з достатньою визначеністю можна відмежувати принципи від суміжних загальних умов, завдань, мети.

Істотне значення має питання: чи входить до системи принципів кримінального процесу принцип недоторканності особи? Що слід розуміти під недоторканністю особи? Тільки правовий інститут захисту особи при застосуванні до неї засобів процесуального примушування або це більш широке поняття, яке включає до себе сукупність норм, що передбачають забезпечення державою можливостей особи вільно розпоряджатися собою, смирною і захистом її життя, здоров'я, індивідуальної свободи і безпеки, честі і гідності від незаконних посягань з боку кого б то не було?

В процесуальній літературі, на жаль, не склалося єдиної позиції щодо нормативного змісту недоторканності особи, і чи правомірно відносити положення Конституції України про недоторканність особи до числа принципів кримінального процесу.

Під недоторканністю особи слід розуміти гарантовані державою особисту свободу і безпеку, які полягають в недопущенні, припиненні та караності посягань на життя, здоров'я, тілесну недоторканність і статеву свободу, честь і гідність, моральну, індивідуальну свободу особи, особисте життя, що виражається в наданій їй можливості розпоряджатися собою і за своїм розсудом визначати місцезнаходження.

Безсумнівно, такий принцип кримінального судочинства, як недоторканність особи, недостатньо розроблявся в процесуальній науці. У зв'язку з цим деякі вчені-процесуалісти (Т. Добровольська, І. Тиричев, М. Алексеев, Л. Кокорев та ін.) не включають даний принцип до системи процесуальних

принципів, признаючи за недоторканістю особи лише суб'єктивні конституційні права громадян.

Суб'єктивні конституційні права індивіда при провадженні у кримінальних справах треба забезпечити процесуальними правовими засобами. Слід зазначити, що арешт, обшук обвинуваченого — це не вилучення із закріпленого Конституцією України загального положення, а визнання цих заходів при відповідних умовах необхідними. Порухень принципу недоторканості особи на основі закону бути не може. Обмеження свобод особи з міркувань забезпечення інтересів суспільства в цілому або прав і свобод інших осіб завжди гаїть у собі погрозу якщо навіть не зловживань, так у будь-якому разі прийяття нерозмірних з охоронюваним суспільним інтересом обмежувальних заходів.

О. Лукашева справедливо зазначає, що недоторканість особи, в тому числі психічну (тиск на свідомість і вчинки людини), порушують не тільки існуючі обмеження, а й небезпека їх застосування, перш за все погроза втратити волю¹.

В кримінально-процесуальній діяльності під принципом недоторканості особи слід розуміти основоположне начало захисту свободи і особистої недоторканості індивіда при розслідуванні кримінальних справ і відправленні правосуддя, що засноване на загальноєвизначному уявленні про справедливість та гуманізм.

В літературі існує думка, згідно з якою особисті права і свободи громадянина поділяються на два правових інституту — недоторканості особи і недоторканості особистого життя², що, на наш погляд, є необгрунтованим. Особисте життя невіддільно від людської особистості. Це невід'ємні права людини, позбавлені матеріальної оцінки. В разі порушення недоторканості житла, таємниці листування об'єктом заповідання шкоди є не приміщення, де проживає людина, не листи, телеграми, особисті щоденники тощо, а сама особа, недоторканість якої порушується фактом незаконного вторгнення в житло, оголошенням обставин особистого життя. Тут в наявності є посягання на недоторканість особи.

Отже, принцип недоторканості особи носить комплексний характер і виражається в кількох законодавчих установленнях, які відображають загальний морально-правовий принцип гуманізму, сформульований в Конституції України.

Об'єктивний зміст принципу недоторканості особи полягає у низці положень: ніхто не може бути взятий під варту інакше як на підставі судового рішення або з санкції про-

¹ Див.: Общая теория прав человека. С. 162.

² Див.: Пегрухин И. Л. Вказ. праця. С. 35.

курора (ст. 14 КПК), хоча Конституція України містить більш ґрунтовну норму: арешт, взяття під варту допускаються тільки за вмотивованим рішенням суду. На жаль, ця норма поки що не може бути реалізована (п. 13 Перехідних положень).

Ніхто не має права без законної підстави увійти в житло проти волі осіб, які у ньому проживають (ст. 14¹ КПК). Обмеження конституційного права на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України) можливо не інакше як на підставі судового рішення або у відповідності з процесуальним законом.

Право кожного на недоторканність його приватного життя, особисту і сімейну таємницю, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень може бути обмежено тільки у відповідності із законом, на підставі рішення компетентних органів. Згідно із ст. ст. 31, 32 Конституції України такі обмеження допускаються лише судом у випадках, передбачених законодавством.

З викладеного випливає, що тільки у своїй сукупності розглянуті положення конструюють самостійний принцип кримінального процесу — принцип недоторканності особи.

Надійшла до редколегії 05.03.97

РЕЦЕНЗІЇ

ОСОБА — ПІД ОХОРОНОЮ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Конституція України (ст. ст. 3, 27—29 та ін.) закріплює принципи всебічного захисту особи, її прав та законних інтересів, які охоронюються усією системою права України. Особливу роль тут грає право кримінальне, норми якого покликані захищати особу громадянина від злочинних посягань на неї, встановлюючи за вчинення таких посягань кримінальне покарання. Погроза кримінальним покаранням, а головне — неухильне застосування покарань до осіб, які вчиняють злочини проти особи, є найважливішим завданням кримінального права і правоохоронних органів. У зв'язку з цим великого значення набуває правильне застосування кримінальних законів, які встановлюють підстави та межі кримінальної відповідальності за злочини проти особи. Крім того, останнім часом спостерігається зростання найбільш тяжких злочинів проти особи: умисних вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань. Практика у деяких випадках зазнає труднощів у правильній правовій оцінці таких дій. Усе це визначає ак-